

Angyal Miklós

ESKÜTÉTEL ÉS ISTENÍTÉLET

Gondolatok a kriminalisztika mécsese mellől Arany János születésének 200. évfordulója kapcsán

Swear and Ordeal

Dr. med. Angyal Miklós PhD, tanszékvezető egyetemi docens, NKE RTK
Kriminalisztikai Intézet, Krimináltaktikai és Metodikai Tanszék,
angyal.miklos@uni-nke.hu

Idén ünnepeljük Arany János, hazánk egyik legkedveltebb epikus költőjének és a realista költészet megteremtőjének születése 200. évfordulóját. Arany nemcsak ismerte, de egyaránt használta a középkori német és skót, valamint a székely népballadák elemeit is. A tanulmány célja két népszerű balládájának történeti elemzésén túl, Arany életének, költészetének és balladáinak üzenetét közvetíteni korunk állam- és rendészettudományi hallgatói és művelői számára.

KULCSSZAVAK:

Arany János, balladák, eskütétel, istenítélet, üzenet

This year Hungary celebrates the 200th Anniversary of János Arany's birthday, one of Hungary's greatest epic poet and creator of realistic poetry. He was familiar with German and Scottish ballads and borrowed judiciously from these, as well as from the Hungarian ballads of Transylvania. The aim of this study is the historical review of two popular ballads, in addition to transmit the messages of his life, poetry and ballads to the police and students of political science and scientists of our century.

KEYWORDS:

János Arany, ballads, swear, ordeal, message

1. BEVEZETÉS

Tavaly, mint szinte mindig, hétfőnként volt az egyetemen az igazságügyi orvostan szeminárium. Március 15-éhez közeledvén szóba került Petőfi halála, amely kapcsán még egy erdélyi utam során a székeleyektől hallott anekdotát is elmeséltem, miszerint utolsó este Petőfi elkártyázta a lovát, és ezen tény, járáshibája, valamint talán megbocsátható másnapossága is oka lehetett végzetének. Aztán szó esett az 1849-es tavaszi hadjárat vizaknai ütközetéről, amelyet követően több száz halott honvédet egy magas sótartalmú vízzel teli tárnába dobtak és közülük hétnek a hullaviaszos holttestét 50 évvel később, amikor a víz feldobta őket, Kenyeres Balázs, a kolozsvári egyetem későbbi törvényszéki orvos-tan professzora boncolta. Beszéltem Széchenyiről, a legnagyobb magyarról, akiről sokaknak az Akadémia, a Duna szabályozása, a Lánchíd, a lóspart, a közlekedés fejlesztése vagy a *Hitel* jut eszébe, de kevesen tudják, hogy az ő nevéhez fűződik a halottasházak elterjesztése is. Aztán egy kérdést intéztem a fiatalsághoz, tudják-e, Arany Jánosnak mi köze van a forenzikus medicinához? Bár a kérdés ebben a formában kétségtelenül kissé abszurd és erőltetett volt, mindezek dacára meglepett, amikor az egyik hallgató visszakérdezett: „de ez most hogy kerül ide?”

Egy pillanatig végigfutott bennem, hogy valóban. Lehet, hogy nekem most a holttest hőmérséklet-változásáról, azaz a hőátadás Newton-féle alapegyenletéről, a hullamerevségről, azaz az aktin és miozin izomfehérjék egymáshoz képesti elcsúszásáról, a hullafoltokról, vagyis a folyadékoknak a közlekedőedényekben a gravitáció hatására történő elvándorlásáról, netán éppen a cruor postmortalisról, a hullai véralvadék kialakulási mechanizmusáról kellene beszélnem. Ezek helyett pedig Arany János balladái „örültjeinek” neveit várom a hallgatóktól, igazolván a kóros elmeállapot jelenlétét és az igazságügyi elmekórtan relevanciáját ezekben a művekben. Talán csak nem az én elmebeli állapotomra utal, hogy hallani szerettem volna Tuba Ferkót (*Tengeri-hántás*), Edward királyt (*Walesi bárdok*), Ágnest (*Ágnes asszony*), Kund Abigélt (*Tetemre-hívás*), László királyt (*V. László*), de legjobban örültem volna Bende lovagnak (*Éjjéli párbaj*).

A pillanat azonban ellillant és eszembe jutott Csányi Vilmos, aki egyik tanulmányában azt fejtegette, hogy a humán tudományok végzetesen elszakadtak a természettudományoktól, és ez a szakadás, a „két kultúra” kialakulása a legnagyobb akadály a annak, hogy a világ problémáit a tudomány megoldja.¹ Aztán az is bevillant, amikor egy fiatal férfi szuicidiumgyanús haláleseténél az orvosi halottszemle során az ágya fölött egy Jung-könyvet találtam, ami a polcról levéve szétnyílt. A kitarulkozó oldalon Jung éppen arról értekezett, hogy az életgörbénk olyan, mint egy lövedék röppályája. Kezdetben felfelé tart, majd visszatér nyugalmi helyzetébe. És akkor már csaknem biztosan tudtam, hogy a fiú valóban öngyilkos lett.

A néhány szekundumnyi elrövedést követően hosszas fejtegetésbe kezdtem arról, hogy ahhoz, hogy megérthessük a körülöttünk lévő világ sokféleségét és sokszínűségét, át kell

¹ CSÁNYI Vilmos: A természettudományos gondolkodásról, *Magyar Tudomány*, 2007/2, 132.

vezetnünk idegrendszerünk szűrőrendszerén. Aki pedig a jogtudomány (de mondhatnák akár rendészettudományt is) művelője lesz, annak nem mindegy, milyen a „szűrője”. Ezt a szűrőt bizony jó sűrűre kell szőni, megannyi empíriával, új meg új ismerettel, kísérletezésekkel. Folyamatosan pallérozni az elmét, megannyi erkölcsi kérdést is körbejárva. Arany sem tett másként, amikor fiatalon végigolvasta Nagyszalonta valamennyi könyvét, amikor önképzéssel nyelveket tanult, Shakespeare-t fordított, beleásta magát a magyar történelembe, a népdalok világába, vagy éppen skót balladákat elemezgetett. Talán kissé suta példaként felvettem, hogy mennyire mást és mennyivel többet jelent annak az erdő, aki meg tudja különböztetni a tölgyet, a szilt, a juhart vagy a vadgesztenyét (és netán közben – amikor a lombok között „a szél busan dúdolva jár” – eszébe jutnak Kosztolányi *Üllői-úti fák* című versének sorai is), aki ismeri a gombákat, a patás állatok nyomait. Mennyivel érthetőbb a kutyánk viselkedése, ha értünk valamicskét az etológiához és mellette olvastuk *A vadon szavát* is; és mennyire máshogy látjuk azt a nappalit, amelyik néhány rosszul sikerült másodperc alatt két ember otthonából bűnügyi helyszínévé és egyikük halálának színterévé változott, amennyiben otthonosan mozgunk a krimináltaktikában és a krimináltechnikában.

Nem tudom, hogy a kérdezőt meggyőztem-e. Csak remélni merem. Én viszont megfogadtam, hogy Arany balladáihoz még visszatérek. És mi lehetne erre a legjobb alkalom, ha nem születésének 200. évfordulója?

2. ARANY BALLADAKORSZAKAI – ÉS AZ ÉN KEDVENCEIM

Arany János első balladáit Nagykőrösön írta. 1851 őszén hívta meg Aranyt az akkori egyháztanács a nagykőrösi református gimnázium Literatura Tanszékére tanárnak. Ez a gimnázium akkor az ország összes gimnáziuma fölött toronymagasságra állott. Olyan fényes tanári kart, amilyennel az Alföld e híres főiskolája dicsekedhetett akkor, sem azelőtt, sem azután nem tudott többé a gazdag egyház összeállítani.² A protestáns iskolák abszolútizmus alatti relatív függetlenségét tekintve a tanárság némileg legalizált menedékhelyei voltak.³ Ebben az időben született *A hamis tanú* című ballada (1852), az Ágnes asszony (1853), a *Zách Klára* (1855), a *Szondi két apródja* és *A walesi bárdok* (1857) is. Arany 1860-ban Pestre költözött, ahol először szerkesztői munkákat vállalt a *Szépirodalmi Figyelőnél*, aztán a *Koszorú* című lapnál, a Kisfaludy Társaságot igazgatta, majd az Akadémia főtítkáráként (titoknokként) tevékenykedett. (A Budapestre való költözés összekapcsolódott az Akadémia azon felkérésével, hogy írjon a nemzet gyászához méltó költeményt Széchenyiről, annak Döblingben, húsvétkor bekövetkezett halála miatt. A *Széchenyi emlékezete* című ódát Arany 1860-ban, az Akadémia októberi nagygyűlésén olvasta fel.) Élete ezen szakaszát tehát inkább a hivatali teendők tették ki. Másik vagy második balladai korszaka

² TOLNAI Lajos: *Sötét világ*, Athenaeum, 1942, 53.

³ VOINOVICH Géza: *Arany János életrajza II.*, Révai, 1931, 108.

élete alkonya: az Őszikék az önnön sorsával és korának valójával való higgadt szembenézés ideje. Itt azonban már nem történelmi balladák jellemzik, hanem inkább a paraszti jelleg gazdagodik: példa erre a *Tengeri-hántás*, a *Vörös Rébék*, a *Tetemre-hívás* (1877); és feltűnik a magyar nagyvárosi költészet tragikus nyitányaként a kapitalizmus haláltánc tematikája is: *Híd-avatás* (1877).⁴

A két kedvencem *A hamis tanú* és a *Tetemre-hívás*. Mindkettő leginkább misztikus-ságuk és talán témaválasztásuk kriminalisztikai és forenzikus áthallásai miatt. Míg az első a korai balladák egyike, a *Tetemre-hívás* az Őszikék korszak kapcsos könyvébe íródott. Tagadhatatlan ugyanakkor, hogy az ízlés – ha valódi – csakis egyoldalú lehet, hiszen a befogadó személyiségének (és a korszak közösségi igényeinek) a függvénye. Arany költészetének valószínűleg abban rejlik a kulcsa, hogy rendkívül sokféle hangnemet szólaltatott meg és különböző olvasói igényeket képes kielégíteni.⁵ Kosztolányi így írt Aranyról 1917-ben, születésének 100. évfordulóján: „A költőben minden korszak mást lát, az új nemzedékek mindig a maguk ígét olvassák ki ugyanabból a könyvből, amit őseik az asztalon hagytak. Minden epocha feléje utazik s az évekkel új és új távlatok bukkannak fel. Apáink más Arany Jánost olvastak, mint mi. Ővők volt az epikus, a fiatal, a nyugodt. Miénk a lírikus, az öreg, az ideges. Petőfi valaha így köszöntötte: »Toldi írójához elküldöm lelkemet...« Mi az »Őszikék« írójához küldjük el lelkünket.”⁶ Ugyanerről a kérdéskörrel Umberto Eco így nyilatkozott egyik interjújában: a műnek legalább három idősíkjája van: az első, amelyikről szól, a második, amikor íródik, a harmadik pedig, amikor olvassuk. Mi pedig Kosztolányi óta túl vagyunk még egy világháborún, a szocializmus négy évtizedén, számos rendszerváltozáson és bizony össze kell szedni magunkat, ha még így, 200 év távlatából is szeretnénk küldeni valamit Aranynak.

3. A HAMIS TANÚ

A ballada alapjául szolgáló történet a néphagyomány útján emberöltőkön át dagadt a Körös-vidéki mocsaras területet övező falvakban, ahol a határok kijelölése még nagyobb problémát okozhatott, mint másutt. A falu határának ugyanakkor különös jelentősége volt a közösség életében. A néprajzkutatók szerint egyrészt a határ valamilyen módon összefüggött a mulatozással: búcsúk és vásárok idején bort árultak⁷ ott a jobbágyok, a szomszéd faluból hozott menyasszonyt megtáncoltatták valamelyik határponton, a határos falvak fiataljai számára pedig a határ a versengés színhelye volt. A határ egy másik jellegzetessége,

⁴ SÓTÉR István: *Nemzet és haladás*, Akadémiai Kiadó, 1963, 450–451.

⁵ SZEGEDY-MASZÁK Mihály: Arany életművének változó megítéléséről, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1981/5–6, 561–580.

⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső: *Látjátok feleim*, Budapest, 1976, 144–145.

⁷ Van olyan vélemény, hogy ennek oka a feudális birtokjognak a kijátszása volt: a királyi kishaszonvételi jog a két birtokjel-sor között nem érvényesülhetett. TÓTH Péter: Borsod Megyei Levéltár adatai. In: *Buda expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683–1718 – A török kiűzésének hazai levéltári forrásai*, 1987, 160–162.

hogy a keresztény vallás számos épülete és jelképe (kereszt, kép, kápolna stb.) szerepel határjelként, illetve, hogy a határjárások mindig valamilyen ünnepi eseményhez kötődtek. További fontos néprajzi adat, hogy a határban temették el a halotti szentség felvétele előtt, hirtelen halállal meghaltakat, a kivégzett gonosztevőket, a halva született újszülötteket.⁸ Az idős emberek szent kötelességüknek érezték a határról való tudásuk továbbadását, már csak azért is, mert a határ egyszerűen volt szent és tisztátalan, tiszteletet és félelmet ébresztő hely is számukra.⁹ Elemi gondolatként¹⁰ értékelhető az „emlékezet okáért” történő megcsapatás hajdani szokása. A határjárások idején a fontos határpontokon egy-egy gyermeket megvertek, vagy legalább vesszővel megcsapattak a határjáró felnőttek, hogy a megvert gyermek öregkorában is emlékezzék a bizonyára helynévvel, illetve helynevekkel is meghatározott határpontra.¹¹

A mondának sokak szerint valós történelmi magva van; a korabeli feljegyzések szerint 1728-ban igazi határperre került sor Ladány és Tarcsa között.¹² Abban az időben sűrűn versengtek a szomszédos községek a török időkben elpusztult falvak, puszták birtoklásáért, és egymás területéből is szívesen kihalítottak volna egy-egy darabot, hiszen a határjeleket kevesen ismerték, és igen nehéz volt az azonosításuk. A vitatott határrész a régi Sebes-Körös melletti Mihályhalmától Lapály, Laponyag, azontúl Gájácsfok volt.¹³ A kiküldött két megyei biztos előtt tanúkihallgatásokra került sor, amelyek során négy tanút hallgattak meg.¹⁴ A tanúk mindegyike tarcsai volt, így értelemszerűen úgy nyilatkoztak, hogy a terület Köröstarcsához tartozik.

A monda alapján a nép azonban éppen fordítva emlékezik. A Szabó Károly révén ismert történet¹⁵ szerint a ladányi (tehát nem tarcsai) öreg Márkus fortélyhoz folyamodott és *„földet rakott esküje előtt a csizmájába, mielőtt az élő Istenre megesküdött, hogy azon föld, melyen ő áll, körösladányi föld, s rettentően átkozá magát, hogy ha igazat nem mond, testét a föld ne vegye be, hanem azon örvény nyelje el, melynek közelében áll, s lelke nyugodalmat ne találjon. A bíróság ezen eskü szerint csakugyan a ladányiaknak ítélte a földet.”*

Az időbeni egybeesés okán nagyon valószínű, hogy Arany a Szabó Károly-féle történetet ismerhette meg, és ez lehet balladájának forrása.¹⁶ A monda azonban a második felében

⁸ TAKÁCS Lajos: *Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon*, Akadémiai Kiadó, 1987, 197–220.

⁹ TÓTH Péter: A pogány kori őskultusz emlékei Magyarországon. In: *Studia Miskolcienisia* 2. Társadalomtörténeti tanulmányok, Miskolc, 1996, 20–35.

¹⁰ A. BASTIAN német etnológus által a néprajztudományba 1859-ben bevezetett fogalom (Elementargedanke). Olyan alapvető képzetet, gondolati formát jelöl, amely az emberiség pszichikai egységének következtében a legkülönbözőbb társadalmaknál többé-kevésbé azonos kulturális vonások létrejöttéhez vezet.

¹¹ TAKÁCS Lajos: *„Megcsapatás emlékezet okáért.”* Ethnographia, 1985, 30–41.

¹² Vannak, akik a monda születését korábbi eseményhez kötik. In: GYÖRFFY István: *Magyar adalékok Arany „Hamis tanú”-jának mondájához*, Ethnographia, 1916, 210–211.

¹³ TURBUCZ Zoltán: Irodalmi évfordulók nyomában, *Körösladányi Hírmondó*, 2007. július.

¹⁴ A Békés Megyei Levéltárban őrzött jegyzőkönyv szerint a tanúk Juhos István, Juhos Mihály, Márkus János és Kiss Ferenc voltak. A jegyzőkönyv külön érdekessége, miszerint a kiküldött Almásy István táblabíró lehúzatja a tanúk lábáról a csizmát, hogy a vitás földön meztláb állva esküdjének meg annak hovartartozásáról.

¹⁵ SZABÓ Károly: A magyar helynevekről, *Új Magyar Múzeum*, 51(1850)/1, 375.

¹⁶ RIEDL Frigyes: *Arany egyik költeményéről*. Emlékkönyv Kármán Mór huszonöt éves tanári munkásságának ünnepére, Budapest, 1897, 160–161.

teljesedik csak ki. „Nemsokára azután az öreg Márkus meghalt, temetésére roppant népgyűlt, s az egész szertartás szép renddel végbement; midőn azonban a koporsót a sírba eresztették, s a sírásók a földet rá kezdték volna hányni, egyszerre csak az egész nép csodálattára a koporsó a földből felvetődött, s a holttest a koporsóból kizuhanva, egyenesen azon örvénynek tartott, hol az öreg éltében hamisan esküdött, s ott annak fenekére szállott. Így átka, mit magára mondott, csakugyan teljesült. Azóta is, kivált holdvilágos éjenként, gyakorta látják őt a halászok az örvényből fölmerülni, kikhez minthogy éltében is mindig izgága volt, rendszeren e kötődő kérdést szokta intézni: oldjak-e, vagy kössek? S ha a tapasztalatlan halászlegény azt találja felelni: oldjon, az egész hálót úgy megbontja, hogy egyetlen szállá változik; kössön, a hálót olyan csomóba gombolyítja, hogy soha többé ember ki nem bontja. Ezért nevezik ezt az örvényt Márkus örvényének.”

Az öreg Márkus példázatát Arany János és az értelmezők is főként az istenítélet nézőpontjából értékelték, ennek tanulságát hirdették: „ne mondjatok esküt, ha nem igaz hittel”! Így vette át Szabó Károly folklórgyűjtését szó szerint Ipolyi Arnold *Magyar mythológiájába*, így kereste össze nemzetközi változatait Róheim Géza.¹⁷ A ballada (és a monda) két kulcsmomentuma tehát a (hamis) földeskü¹⁸ és az istenítélet. Az istenítélet, az örvényben elmerülő és onnan elő-elő bukkanó vétkes alakja a kollektív tudattalanra emlékeztethet.¹⁹ Jung szerint a tudattalan egyik gyakori jelképe a víz. Általában lefelé folyó forrás vagy sötét, völgyben fekvő tó formájában jelenik meg. Lélektanilag a tudattalanná vált szellemet jelenti, de egyben a föld mélye felé húzó, a „késztetések uralta test folyadéka”, a mágikus erővel rendelkező vér, vagyis az állatisággal terhelt testiség képe is. A vízhez való leereszkedés motívumát Jung az álmodó önnön mélységeibe való alászállásával magyarázza. A víz ugyanakkor kegyetlen tükör is, és aki belenéz, találkozik önmagával. Az ilyen félelmetes, önmagával való szembesülés elől az ember általában kitér. A személyes tudattalannal való szembenézés során megláthatjuk saját árnyékunkat, és ezzel el is érkeztünk az örök archetípusokhoz.²⁰

Arany misztikus, népi hiedelmekkel és közösségi képzeletekkel tarkított balladája olyan üzenet, amelyben nemcsak őseink rítusai, félelmei és a világról alkotott elemi gondolatai köszönnek vissza, hanem megtalálhatjuk benne a hamis esküt tiltó bibliai parancsot, az egyház fegyelmezési hatalmát (oldás és kötés),²¹ valamint már itt megjelennek azok a képsorok, amelyek a bűn és bűnhődés motívumát, a lelkiismeret problematikáját tárgyaló

¹⁷ PÉTER László: *A hamis tanú*. Forrás: www.kortaronline.hu/2012/06/arany-janos-a-hamis-tanu/11170 (A letöltés ideje: 2017. márc. 1.)

¹⁸ Iuramentum horribile. Az eskü szövegét a bíró írta elő és az eskütevő legszentebb kincsét, örök üdvösségét tette kockára. In: VARGA János: *Földeskü*, Akadémiai székfoglaló előadás, *Agrártudományi Szemle*, 40–41. kötet, 1999, 99–112.

¹⁹ Lásd: JUNG, Carl Gustav: *Az archetípusok és a kollektív tudattalan*, Scolar Kiadó, Budapest, 2011.

²⁰ JUNG szerint az archetípusok a tudattalan szerveződési formái, olyan képek, készenléti rendszerek, amelyek – mivel nem individuálisak – az agyszerkezettel öröklődnek. Archetipikus mintákat hoznak létre, melyek a közös emberi ösztönök önképét jelentik.

²¹ Lásd: Mt 18.18 „Bizony mondom nektek: amit megkötök a földön, a mennyben is meg lesz kötve, s amit feloldok a földön, a mennyben is fel lesz oldva.”

későbbi műveiben is visszaköszönnek. A kivetett Márkus égre emelt három ujjának²² kék lángja²³ is egy olyan költői kép, amely hűen jelképezi ezt.

4. TETEMRE-HÍVÁS

A *Tetemre-hívás* a balladai besorolhatóságát tekintve tulajdonképpen miniatúr tragédia, amelynek cselekménye azonos helyen és igen rövid idő alatt zajlik le. Ebben is megfigyelhető számos specifikus balladai vonás,²⁴ a párbeszédesség és a síkváltás, nyelve azonban kevésbé népies, ihletője inkább Shakespeare. Alapja a tetemre hívás mint istenítélet. Ámde az istenítélet, mint fentebb láthattuk, nem a középkor találmánya, hanem az ősi hitvilág mitológiájában gyökerező intézmény, melyet a keresztény egyház is elismert, s megfosztva azt a pogány vonásaitól, beillesztette saját korának bizonyítási rendszerébe. Olyan bizonyítéknak tartották, amelyben az Isten mint legfőbb bíró döntése nyilvánul meg. A keresztpróba, a tüzesvas-próba, a vízpróba célja nem a kínzás intézményesítése volt, hanem a bizonyosság megerősítése. A tetemre hívás mint istenítélet speciális helyet foglal el ebben a rendszerben. Az erőszak révén elhunyt áldozathoz odahívták a lehetséges gyilkosát, akinek meg kellett érintenie a holttestet. Ha a holttest sebei vagy szája ekkor vérezni kezdtek, azt jelentette, hogy ő a tettes.²⁵ Az eljárásra utalást találunk már a 13. századból származó teuton Nibelung-énekekben.²⁶ A tetemre hívás (ius cruentationis, Bahrrecht, Bahrgericht, Law of Bier, Corpse Confrontation) számos fajtája ismert a történelemből. Abból a korabeli hitből ered, hogy az emberi lélek a vérben lakozik. A test és lélek megkülönböztetését, szétválasztását a születéskor és a halál beálltakor pedig már Krisztus előtti dokumentumok is bizonyítják.²⁷ Az eljárás egyik plasztikus leírása szerint a holttestet az oltár előtt egy asztalra (ez a Bahr vagy Bier) fektették, és fehér lepellel letakarták. Rövid liturgia után odahívták a kérdéses személyt (illetőleg adott esetben az összes szóba jöhető személyt), és egyik kezét az áldozat sebére, másikat pedig szájára tetették. Közben az ég felé fordított fejjel ártatlanságát, vagy lehajtott fejjel bűnösségét kellett kinyilatkoztatnia. Amennyiben eközben vér jelent meg a holttest orr- vagy szájnyílásában, illetőleg sebei vérezni kezdtek,

²² A feltartott hüvelyk-, mutató- és középső ujj klasszikusan az eskü kéztartása.

²³ A kék szimbolikájában jelenthet vallási áhítatot, szentséget, alázatosságot, bűntudatot, fájdalmat, nosztalgiát. Emellett a földi égbolt és Mária köpenyének a színe. Lásd: SZILÁRD József: *A színek szimbolikája a Bibliában*. Forrás: www.megbekerlestemplom.hu/files/006_Szinek.pdf (A letöltés ideje: 2017. febr. 27.)

²⁴ Túl azon a műfaji besoroláson, hogy a ballada „dráma dalban elbeszélve”. Lásd: GREGUSS Ágost: *A balladáról*, Kisfaludy Társaság, Pest, 1865, 170.

²⁵ Ha a vérzés természettudományos alapjait vizsgáljuk, tényként kell leszögezni, hogy a szív működés leálltával az erekben a nyomás csökken, néhány óra múltán (a halál oka függvényében ez változó időtartam lehet) a vér megalvad, így klasszikus értelemben vett „vérzés” csak a gravitáció vagy (ami talán ebben az esetben inkább elképzelhető) manuális kompresszió hatására jelentkezhet.

²⁶ GRIMM, Jacob: *Deutsche Rechtsalterthümer*, 4. Ausgabe, Band 2., Leipzig, 1899, 594–595.

²⁷ Holt-tengeri (kumráni) tekercsek (Kr. e. 2–1. század). Lásd: GOLAN, Mose: *Egy sírfelirat történelmi értelmezése*. Forrás: www.or-zse.hu/hacofe/vol2/sirfelirat-golan.pdf (A letöltés időpontja: 2017. márc. 10.)

azt a bűnösség elégséges bizonyítékának (és a lélek bosszújának) tartották.²⁸ Annak ellenére, hogy a negyedik lateráni zsinat (1215) betiltotta a tüzesvas-próbát, a vízpróbát és a párbajt, a tetemre hívásra még a következő évszázadokban is számos példát találunk.²⁹

Elek Oszkár szerint Arany János Balássy Ferenc értekezését a tetemre hívásról a *Magyar Múzeum* egyik 1858-ban megjelent számában olvasta.³⁰ Előtte azonban már öt évvel, 1853-ban Walter Scott balladagyűjteményéből (*Minstrelsy of the Scottish Border*) Arany lefordította a *Sir Patrick Spens* című balladát. Ez azért érdekes, mert Scott híres balladagyűjteménye tartalmazza az *Earl Richard* című balladát is, amelynek közvetlen hatása volt a *Tetemre-hívás* megalkotására.³¹ Arany Jánost nemcsak maga a ballada ragadta meg, hanem erősen hatott rá az a kis értekezés is, amelyet Walter Scott a skót népballadához fűzött, és amelyben hivatkozik az ősi német Bahrrechte is.

Shakespeare, Arany egyik ihletője szintén többször él az istenítélet szimbólumaival. Ha még Rómeó és Tybalt párbaja sokféleképpen is értelmezhető, a III. Richárdban, midőn hozzák VI. Henrik koporsóját (akit III. Richárd ölt meg), Lady Anna szájából már egyértelműen az istenítélet (a tetemre hívás) lírába csomagolt misztériuma tör elő:

„Az égre, szennyes ördög, el! ne zaklass!
Te tetted a boldog földet pokollá,
Betöltve átok- s jajkiáltozással.
Ha látnod undok tetteid gyönyör,
Nézd gyilkolásid e remekművét. –
Oh! urak, im, im, holt Henrik sebei,
Megnyitva jegzett szájok, újra vérzenek! –
Pirulj, pirulj, rút piszkok halmaza,
Ittléted az, mi vért szí e hideg
Üres erekből, a hol nem lakik vér:
Tetted, vad, természetlen, hívja fel
E vérözönt legtermészetlenebbül. –
Isten, ki adtad e vért, állj bosszút!
Oh föld, mely ittad e vért, állj bosszút!
Ég, sújtsd e gyilkost vilámmal halálra,
Vagy, föld, te nyilj meg tágan, s nyeld el élve,
Mint most e jó király vérét nyeled le,
A kit pokol vezetete karja ölt meg!”³²

²⁸ PITCAIRN, Robert: *Criminal Trials in Scotland*, Volume Third, Edinburgh, 1883, 182–184.

²⁹ WACHSMUTH, Wilhelm: *Europäische Sittengeschichte vom Ursprunge volksthümlicher Gestaltungen bis auf unsere Zeit*, Leipzig, 1837, 337.

³⁰ ELEK Oszkár: *Skót és angol hatás Arany János balladáiban. Irodalomtörténet*, 1912, 460–461.

³¹ Az „Éjféli párbaj” mintája pedig ugyanezen balladagyűjtemény Katherine Janfrayje. Lásd: ELEK Oszkár: *Scott Walter a magyar irodalmi köztudatban, Irodalomtörténet*, 1938, 14.

³² SHAKESPEARE, William: *III. Richárd*, I. felvonás, 2. szín, ford. SZIGLIGETI Ede, 1865.

A *Tetemre-hívás* cselekménye a középkorban játszódik, egy feudális falucskában, Bárcon, ahol a helyi nemesség ifjú sarját, Bárczi Benőt holtan találják. Apja a gyilkos felkutatására a kor adta lehetőségek közül a tetemre hívást választja. Arany a bűnügyi történetekre emlékeztetően építkezik: az öreg Bárczi először fia ellenségeit hivatja a halott elé, majd sorban jönnek a többiek is. A bűnös végül az, akire senki sem gondolt: az ifjú Benő titkos szeretője, Kund Abigél. Abigél elmondása szerint a gyilkos tört ő adta Benő kezébe, kacérkodása, női szeszélyei okozták a fiú halálát.

Arany János a népballada, a Shakespeare-tragédia, a történelmi kisepika, a románc, a Goethe–Schiller-féle német műballada, valamint a skót és a székely népballada ismeretéből merítve az eltérő variánsok sokaságával tudott igazodni a kor kihívásaihoz, belső készítéseihez és művészi, költői törekvéseihez.³³ Ez a balladája ennek klasszikus példaként a magyar balladairodalom kiemelkedő alkotása, és a műfajon túlmutató elemek mellett számos kortörténeti érdekességet is tartalmaz.

5. ÖSSZEGZÉS

Onnan indultunk, hogy hogyan kerülnek Arany balladája a forenzikus patológia (bonc)asztalára. Végigfutva a történelem idézett történésein, Siegfried halálától a lateráni zsinaton át egészen a török kor utáni határvitákhoz kapcsolódó gyermeki megcsapításokig, talán kiderült. Lehet azonban, hogy csak az a szűrő szövődött sűrűbbre, amely szükséges, intellektuális kelléke mindazoknak, akiknek dolga az emberi bűnök felderítése, megítélése, vagy akár a büntetések kiszabása. Hiszen mindez ma már nem az istenítélet, hanem a tudományosan megalapozott, józan, megfontolt emberi elme dolga és felelőssége. És a sok minden más mellett – talán – ez is Arany balladába formált üzenete lehet a mai kor egyetemi hallgatóinak, kriminalistáinak és az állam- és rendészettudomány művelőinek.

³³ IMRE László: *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*, Debrecen, 1996, 53.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. CSÁNYI Vilmos: A természettudományos gondolkodásról, *Magyar Tudomány*, 2007/2.
2. ELEK Oszkár: Skót és angol hatás Arany János balladáiban, *Irodalomtörténet*, 1912.
3. ELEK Oszkár: Scott Walter a magyar irodalmi köztudatban, *Irodalomtörténet*, 1938.
4. GREGUSS Ágost: *A balladáról*, Kiszfaludy Társaság, Pest, 1865.
5. GRIMM, Jacob: *Deutsche Rechtsalterthümer*, 4. Ausgabe, Band 2., Leipzig, 1899.
6. GYÖRFFY István: *Magyar adalékok Arany „Hamis tanú”-jának mondjájához*, Ethnographia, 1916.
7. JUNG, Carl Gustav: *Az archetípusok és a kollektív tudattalan*, Scolar Kiadó, Budapest, 2011.
8. KOSZTOLÁNYI Dezső: *Látjátok feleim*, Budapest, 1976.
9. PITCAIRN, Robert: *Criminal Trials in Scotland*, Volume Third, Edinburgh, 1883.
10. RIEDL Frigyes: *Arany egyik költeményéről. Emlékkönyv Kármán Mór huszonöt éves tanári munkásságának ünnepére*, Budapest, 1897.
11. SÖTÉR István: *Nemzet és haladás*, Akadémiai Kiadó, 1963.
12. SZABÓ Károly: A magyar helynevekről, *Új Magyar Múzeum*, 51(1850)/1.
13. SZEGEDY-MASZÁK Mihály: Arany életművének változó megítéléséről, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1981/5–6.
14. TAKÁCS Lajos: „Megcsapatás emlékezet okáért”, *Ethnographia*, 1985.
15. TAKÁCS Lajos: *Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon*, Akadémiai Kiadó, 1987.
16. TOLNAI Lajos: *Sötét világ*, Athenaeum, 1942.
17. TÓTH Péter: Borsod Megyei Levéltár adatai. In: *Buda expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683–1718 – A török kiűzésének hazai levéltári forrásai*, 1987.
18. TÓTH Péter: A pogány kori őskultusz emlékei Magyarországon. In: *Studia Miskolcinsula 2. – Társadalomtörténeti tanulmányok*, Miskolc, 1996.
19. TURBUCZ Zoltán: Irodalmi évfordulók nyomában, *Kőrösladányi Hírmondó*, 2007. július.
20. VARGA János: Földeskü, akadémiai székfoglaló előadás, *Agrártudományi Szemle*, 40–41. kötet, 1999.
21. VOINOVICH Géza: *Arany János életrajza II.*, Révai, 1931.
22. WACHSMUTH, Wilhelm: *Europäische Sittengeschichte vom Ursprunge volksthümlicher Gestaltungen bis auf unsere Zeit*, Leipzig, 1837.

Dr. med. Angyal Miklós PhD (angyal.miklos@uni-nke.hu) jogi szakokleveles orvos, igazságügyi orvostan szakorvos, 2015 óta az NKE RTK Krimináltaktikai és Metodikai Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense, igazságügyi orvosszakértő. A PTE ÁJK címzetes egyetemi docense, rendőr ezredes. Korábban a PTE ÁOK Igazságügyi Orvostani Intézetében, a Baranya Megyei Rendőr-főkapitányságon, majd a Bűnügyi Szakértői és Kutatóintézetben dolgozott. Kutatási területe a halottszemle, az orvosszakértői személyazonosítás és a tömegszerencsétlenségek áldozatainak azonosítási lehetőségei.

Potoczki Zoltán

A LOTTÓJÖVEDÉK MAGYARORSZÁGI TÖRTÉNETE

A Brief History of the Lottery Excise in Hungary

Dr. Potoczki Zoltán, pénzügyőr alezredes, tanársegéd, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar Vám- és Pénzügyőri Tanszék, potozoli@gmail.com

A jövedéki adóztatás szövevényes múltra tekint vissza. A mai szabályozás gyökerei a középkori jövedékek, illetve más, fogyasztási típusú adók formájában mutatkoztak meg. A különböző állami monopóliumok között megtaláljuk a lottó-, illetve sóárusítás, valamint az italmérés jogát, majd pedig Amerika felfedezését követően megjelenik a dohányjövedék is. A középkori Európa találmánya a sorsjáték, melynek máig legnépszerűbb formája a lottó, amelyet nálunk sokáig lutri néven emlegettek. A lottó a fogadásokat kedvelő emberek leküzdhetetlen játékszenvedélyéből született. A 19. századi Magyarországon a lottóból fakadó bevételek 1867-től kezdve évről évre milliós tételként szerepeltek az államkincstár bevételi rovatában, így az állami jövedékek szempontjából egyre jelentősebbé vált. A jelen tanulmány a lottójövedék fejlődésének legfontosabb állomásait mutatja be, melyeken végighaladva megállapítható, hogy az egykori lottójövedékre a mai szerencsejáték-szabályozás elődjeként tekinthetünk.

KULCSSZAVAK:

állami bevételek, jövedék, lottó, szerencsejáték

The excise tax has a convoluted history. The current regulation roots in the medieval excise duties and other consumption taxes: one can find the trade of lottery, salt and spirits among the various state monopolies, and, after the discovery of America, the tobacco excise duty appears, too. Gambling is the invention of medieval Europe. Its most popular form is the lottery which was named “lutri” in our country for a long time. Lottery originates in the insurmountable passion for game of the gambling-loving people. In the 19th century Hungary, from 1867 onwards, the revenue arising from lottery meant millions in the revenue section of the Treasury every year, so it became more and more important from the perspective of the State Excise. This study presents the most important stages of development of the lottery excise duty.

KEYWORDS:

state revenues, excise duty, lottery, gambling

1. BEVEZETÉS

„Az egyedárúság által az állam a gazdasági műfolyamat bizonyos pontján, legyen az a termelés, a forgalom vagy a fogyasztás, az árképzést megragadja és ezáltal jövedelmet biztosít a maga számára. Pénzügyileg az egyedárúságok különösen nagy jövedelmek biztosítása által nyújtanak előnyöket, bár másfelől a fogyasztásra és termelésre károsan hathatnak.”¹ Magyarországon a pénzügyi jelentőséggel bíró egyedárúságok az alábbiak voltak: dohányjüvedék, sójüvedék, lottójüvedék és italmérési jüvedék. Ezekhez kapcsolódott a későbbiekben az ásványolajtermékekhez kapcsolódó jüvedék. Mindemellett említést érdemelnek az úgynevezett közgazdasági jüvedékek is, melyeket – mai szóhasználatlál élve – nemzetgazdasági okokból az állam fenntartott magának, annak ellenére, hogy különösebb közpénzügyi jelleggel ezek a tevékenységek nem bírtak. Ilyenek voltak például a pénzverés joga, a lóporjüvedék és a postajüvedék.² Akárcsak a lópor-egyedárúság és a pénzverés monopóliuma, a lottójüvedék sem tartozik a jelenlegi jüvedéki szabályozás hatálya alá, azonban ez nem volt mindig így.³ A jelen tanulmány a lottójüvedék történetét kívánja bemutatni.

2. A LOTTÓ CSÍRÁI

Mióta világ a világ, az ember mindig megpróbálta megkísérteni a szerencsáját, s vele együtt saját sorsát is megváltoztatni. A legrégebről ismert sorsvetés és érmefeldobás a későbbi idők folyamán átalakult, megváltozott, és a kocka, valamint más játékok kialakulásával s bevonásával megszületett a szerencsejáték. Ahogy máshol, úgy természetesen hazánkban is. Európában a sorsjátékok első leírásai Flandriából, Brügge városából származnak. Ezeket az 1444-es történéseket nem sokkal később követte az 1467-es, Münchenben lezajlott tárgysorsjáték, majd az 1468-as ulmi sorsjátékiírás és az 1470-es augsburgi játék. Ezekben a játékokban a magyar keresztény zarándokok is részt vehettek útjuk során. Az 1504-ben a Zürichi Főtanács által szervezett sorsolás negyvenezer sorsjegyet Köln és Velence közt szinte minden városban árulták, az ötven aranyforintos fődíjat egy rüdlingeni polgár nyerte el.⁴

3. A KÖZÉPKORI LOTTÓ MEGJELENÉSE EURÓPÁBAN

A 15–16. századi alkalmi sorsjátékok többsége igazolta, hogy a sorsjáték is lehet rentábilis, feltéve, hogy több folyik be a sorsjegyek eladásából, mint amennyi a nyeremények

¹ Pallas Nagylexikona. Forrás: mek.oszk.hu/00000/00060/html/053/pc005372.html

² BAMBERGER Béla: Állami egyedárúság, *Közgazdasági lexikon*, I. kötet, 176.

³ SIMON Zoltán – POZSGAI Zoltán – KIS Judit – BOROS Sándor: Az adózás rövid története. In: szerk. SZABÓ Zsolt: *Jüvedéki alapok I.*, Lónyay Menyhért Szakkönyvtár, VIVA Média, Budapest, 2006, 19.

⁴ Forrás: bet.szerencsejatek.hu/jatekok/otoslotto/jatektortenet/# (A letöltés időpontja: 2016. dec. 18.)

összértéke. A tárgysorsjátékok népszerűsége fokozatosan csökkent, mert sokan olyasmit nyertek, amire nem volt szükségük, és csak áron alul tudtak rajta túladni. Hosszú távon sikeressé azok a sorsjátékok váltak, amelyeken a nyeremények többsége pénzből állt.⁵

Velencében 1528-tól kezdődően Andrea Doria félévente „parlamenti sorsolásokat” szervezett, amelyen a városi tanácsba sorsolással választották ki a képviselőket. Az 1576-os adatok szerint százhusz jelentkezőből sorsoltak. A jelentkezők nevét kinyomtatták egy papírlapra, amelyhez 1-től 120-ig terjedő sorszámokat sorsoltak. A kandidálók sorsolása, az 5 a 120-ból, nyilvános volt. A kisorsolt személyek lettek a városi tanács új képviselői. A fogadó ilyenkor egy személy sikerére teszi fel a pénzét, azzal azonosul, annak szurkol, annak sikere esetén nyer, „részesedik”. Ezért kapta ez a játék a lottó nevet, mely magyarul „részesedést” jelent. A mai lottójáték tehát ezekből a fogadásokból alakult ki. Nem csak parlamenti képviselőkre kötöttek fogadásokat, hanem pl. a trónörökös világrajövetelének napjára is, bár a legnagyobb figyelem és a legtöbb fogadás általában a római pápaválasztásokat kísérte.⁶

Genovában is hasonló rendszer volt szokásban a szenátorválasztásoknál. A Genovai Köztársaságot kormányzó nagytanács ugyanis évről évre oly módon újult meg, hogy tagjai közül általában öten kiváltak. Az öt megüresedett helyre előbb 120, később 90 jelölt közül, sorsolás útján delegálták az új szenátorokat. Aki legalább két új tanácstag nevét eltalálta, már valamilyen mértékű jutalomhoz juthatott.⁷ Az első illegális fogadások Genovában 1539-re datálhatók, majd a fentebb vázolt szerencsejáték és annak különböző variációi egyre népszerűbbé váltak szerte az itáliai városállamokban.

Nápolyban például szokássá vált fogadni a születendő gyermekek nemére, a pápák halálára, vagy épp az új pápák személyére, háborúk kimenetelére, esetenként pedig természeti katasztrófákra. A szerencsejáték-szenvedély elterjedésének köszönhetően a lottó olyan kormányzati jövedelemforrássá vált, melynek különlegessége abban állt, hogy ezt a fajta új adót ellenállás nélkül, játékszenvedélyből fizették meg az állampolgárok. Míg az állam számára megbízható jövedelemforrást jelentett a lottójáték, addig az egyház az erkölcstelen és vétkes volta miatt elítélte és kifejezetten ellenezte. A korabeli kritikák és a társadalomra gyakorolt negatív hatásai miatt 1713 és 1860 között betiltották, majd később, Garibaldi idejében a gazdasági válság elleni küzdelem idején heti nyereményjátékként újra legalizálták.⁸

Az olasz városállamokban sorra nyíltak a „lottériák”. Gyakran a 90 szenátorjelölt neve helyett eladósorba került szegény leányok kerültek versenylistára. A kisorsolt öt szerencsés menyecske gazdag hozományt kapott. Ügyes szervezők házról házra járva kínáltak fogadást azzal az ígérettel, hogy aki két vagy éppen több új tanácstag nevét is eltalálja, a kockára tett pénzösszegének többszörösét kapja meg. A különféle szervezők eltérő nyereményszorzókat kínáltak. Ezek a fogadások a polgárok körében mind kedveltebbé váltak, úgyhogy

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ Forrás: 24.hu/tudomany/2012/01/17/kilencven-szambol-ot-1957/ (A letöltés időpontja: 2017. jún. 29.)

⁸ Forrás: www.vesuviolive.it/cultura-napoletana/38213-gioco-lotto-napoli-storia-superstizione/ (A letöltés időpontja: 2017. jún. 11.)

akadtak, akik a fogadások lebonyolítására külön irodát szerveztek, és így az alkalmi fogadásokat rendszeres szerencsejátékká fejlesztették. Így alakult ki a lottó rendszere, amely lényegében a mai napig változatlan maradt. Akik a genovai számsorsjátékot követik, kilencven szám közül ötöt húznak ki, de a 6/49-es, 7/35-ös, 6/45-ös lottók is ezekre a gyökerekre építkeztek. A rendelkezésre álló adatok alapján az első lottósorsolást 1620-ban, Genovában állami rendezésben tartották meg. 1750-ben Szardínia kivételével az Itáliai-félsziget minden államában lottóztak.⁹

Calzabigi nápolyi származású ember volt, aki elhagyva Itáliát, elterjesztette a szerencsejátékot Európa több országában. Először Párizsban, majd Brüsszelben kezdte meg a lottó-játékok szervezését. Bécsben is feltűnt mint Mária Terézia pénzügyi tanácsadója. Bécsből ment Nagy Frigyes hívására Berlinbe. Calzabigi tervei szerint alakították ki 1763-ban Berlinben az első németországi lottót. A lottó később elterjedt Spanyolországban is. A portugálok a 17. századtól szerveztek állami sorsolásokat, de azok gyakran változó paramétereinek egyike sem tűnt tökéletesnek számukra. Ezért 1805-ben átvették a nem emberek neveire, hanem számokra történő fogadási rendszert, ami 1892. április 28-ig lényegében változatlan formában működött.¹⁰

A genovai rendszerű lottót (más néven: „kis lutrit”) az 1751. november 13-án kelt pátenssel honosították meg az osztrák és cseh örökös tartományokban. A kincstárnak a lottóból remélt bevétele mellett legalább ugyanekkora súllyal esett latba az, hogy meg akarták akadályozni, hogy a játékosok pénze idegen országbeli sorsjátékokra, külföldre áramoljon. Az alkalmi sorsjáték rendszeres szerencsejátékká fejlődött, és miután meghódította Itáliát, híveket szerzett magának az egész földrészen. A lottó „matematikája” lényegében azóta is változatlan maradt, hiszen felépítése kockázatmentes, és jelentős hasznot ígér.

4. A LOTTÓ MAGYARORSZÁGI ELTERJEDÉSE

„Minden jövedelmi források közt csak nem legkárosabb hatása a Lottóregál, mert a sorsjáték az emberekben azt a szorgalmat és takarékosági hajlamot elfojtja, szenvedélyt játékokra gerjeszt, az alsóbb rendűeknek főleg a szolgálatban lévőknek erkölcsiségét rontja, és sok családot tönkre tesz, mind ezen okok eléggé tanácsolják, hogy a Lotto egy átaljában megszüntessék.”¹¹

Amint az idézetből is kiolvasható, nem mindenhol nézték jó szemmel a szerencsejáték népszerűségének növekedését, mindez azonban nem akadályozta meg annak elterjedését. A későbbiekben majd láthatjuk, hogy egyes időszakokban hazánkban a jogi szabályozás kísérletet tett a szerencsejáték társadalomra káros hatásainak enyhítésére. Ettől függetlenül a szerencsejáték Magyarországon is elterjedt, és mind a mai napig az állami bevételek fontos részét képezi.

⁹ Forrás: bet.szerencsejatek.hu/jatekok/otoslotto/jatektortenet?# (A letöltés időpontja: 2016. dec. 18.)

¹⁰ Uo.

¹¹ KARVASY Ágoston: *Politikai tudományok*, III. kötet (A fináncztudomány), Győr, 1844, 28.

A magyarországi szerencsejátékok eredete a középkorra nyúlik vissza. A 15–16. századi végvári vitézek, és maga Mátyás király is előszeretettel múltatták szabadidejüket különféle kockajátékokkal, volt olyan, amelyben az győzött, aki a legnagyobb számot dobta a játék során. A hazai szerencsejáték elmúlt háromszáz évének legfontosabb helyszínei kezdetben a budai Várnegyed kerületében voltak. A Fortuna utca ezek közül is kiemelkedik, ugyanis a legnevesebb fogadók itt nyitották meg kapuikat. Az utca névadója a Fortuna fogadó volt, amely évtizedeken át kínálta szolgáltatásait a vendéglátás, játék és szerencsejáték területén. A tizenöt szobás, negyvennégy ló befogadására is alkalmas fogadóban játékmesterek tanították az oda betérőket a különböző kártyajátékokra, biliárdra és lottójátékokra. A mester felügyelte a játékok tisztaságát, hiszen már ekkoriban is pénzben játszottak. A fogadók falain kívül a szerencsejáték szerelmesei különböző vásárokon, búcsúkon is rendszeresen fogadásokat kötöttek, különféle nyereményeket nyerve vagy tétjüket elveszítve. Egy idő után az érdekelt hatóságok rájöttek, hogy sokkal kifizetődőbb saját s általuk ellenőrzött szerencsejátékokat létrehozni, ugyanis a rendszeresen befolyó bevétel várhatóan meghaladja a nyereményekre fordítandó összeget. Ennek az egyszerű közgazdasági ténynek a felismerésével jelentek meg a hatóságok által ellenőrzött szerencsejátékok. Másrészt a nagy nyereményekért játszó szerencsejátékosok többségének is nagyobb bizalma volt a hatóságok által ellenőrzött működésű, szabályozott szerencsejátékok, mint az alkalmi, vásári szervezők játékformái iránt.¹²

Bár a sorsjátékokra már 16. századi vásárokon és búcsúkon is volt példa, ezeket inkább alkalmi tomboláknak lehetne nevezni. A lottó hazai története 1763-ra nyúlik vissza, mikor Octavio Cataldi gróf – akinek 1751-ben bérbe adták a genovai rendszerű osztrák lottózás szervezését – Magyarország területére is koncessziót kapott. A játékot Magyarországon az 1763. március 26-án kelt császári pátens vezeti be, azzal a szándékkal, hogy a játékos közönség pénze ne idegen országbeli sorsjátékokra, külföldre áramoljon. A kiegyezést követő években megkezdődik a lottó törvényi szabályozása, tisztázzák a nyeremények kifizetésének hatáskörét. A Magyar Királyság területén a külföldi – a Monarchia országai – lottóhúzásokra tett játékbetétek a magyar államot illetik, és a betétekre eső nyereményeket is a magyar kincstár fizeti ki. Viszonság alapján a magyar lottóhúzásra külföldön tett játékbetétekre a kincstár igényt nem tart, és az ezek után járó nyereményeket sem fizeti ki. A kölcsönös segítségnyújtás szándéka jótékony célú államsorsjáték esetén azonban megmaradt. „3. § Ő Felsege által jótékony czélokra engedélyezett s a bécsi lottoigazgatóság által rendezett államsorsjátékok jegyei a magyar korona országaiban is, valamint, ha a magyar kormány által jótékonyági államsorsjáték rendeztetnék, ennek jegyei, a viszonság alapján, Ő Felsege többi országában is áruhatók.”¹³ Az első (Budán és Pozsonyban rendezett) lottók után a játékot 1770-ben Erdélyben is megrendezték.¹⁴ Erdély és a Bánát

¹² Forrás: pestisracok.hu/nyero-jatek-szerencsejatek-tortenetenek-kezdetei-magyarorszagon-x/ (A letöltés időpontja: 2017. jan. 8.)

¹³ 1868. évi XV. törvénycikk a lottojövedék iránt, Corpus Juris Hungarici. Forrás: 1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5337 (A letöltés időpontja: 2017. ápr. 1.)

¹⁴ Forrás: 24.hu/tudomany/2012/01/17/kilencven-szambol-ot-1957/ (A letöltés időpontja: 2017. jún. 29.)

területére 1770-ben egy erdélyi társaságnak adtak koncessziót a „kis lutri” néven elterjedt lottóra. Mária Terézia uralkodásának végére az állam már 800 korona bevételt szerzett „bér” címen. József császár 1784-ben állami kezelés alá kívánta vétetni a „lotteriát”, s azt később be kívánta szüntetni. Ez azonban végül nem következett be, mert az állami bevételek a lutri hozadékeként egyre növekedtek.¹⁵ A lottó rendszeres szabályozását az 1813-as nyílt császári parancs eszközölte, amelynek érvényét 1853-ban kiterjesztették Magyarországra, Erdélyre és a horvát–szlavón területre is. Ezt a rendszerezett szabályozást erősítette meg a kiegyezést követően az 1868. évi XV. törvénycikk, amely kimondta, hogy a szabályok a törvényhozás további fennállásáig érvényben maradnak.¹⁶ 1879-ben bevezették a 15%-os nyereményadót. Az erre vonatkozó törvényben meghatározták a nyereményadó alanyait, tárgyát, mértékét, a nyereményadó alá nem eső tevékenységeket és az adó mérséklésének lehetőségét. A 6. §-ban részletesen kitértek a jövedéki kihágásnak minősített visszaélésekre. „...a ki a külföldön rendezett sorsjátékokra pénzeket gyűjt, betét- vagy sorsjegyeket árul, vagy másokat ily jegyek elárúsításával megbiz...”¹⁷

4.1. A lottójövedék tárgya

A sorsjátékok rendezése, illetőleg engedélyezése az állam kizárólagos jogai közé tartozott. Felmerül a kérdés, hogy mit jelent a sorsjáték? Sorsjátéknak tekinthetünk minden olyan szerencsejátékot, amelynél valamilyen érték megszerzése kizárólag a szerencsétől (sorstól) függ. Az állami monopólium folytán, magánvállalkozás keretében tilos volt minden szám-sorsjáték (pl. genovai lottó), illetve osztálysorsjáték. Tilos volt továbbá az ingatlan javak kisorsolása, továbbá az olyan játékok szervezése, melyek kimenetele a szerencsétől függ (pl. teke-, báb-, golyó-, tivoli, gyűszű-, lemezjátékok stb.). Mindemellett tiltott volt a külföldi betéti vagy részletjegyek forgalomba hozatala vagy megvétele, sőt az ilyen típusú játékok hírlapokban történő hirdetése is tilos volt. Jogszabályi felhatalmazás nélkül kizárólag a magyar állam bocsáthatott ki, illetve hozhatott forgalomba nyereménykötvényeket, mindemellett lottójövedéki engedélyhez volt kötve a tombolajáték, illetve az ingóságok (árúk, ékszerek, használati tárgyak) kisorsolása. A lottójövedék tárgyát képezte továbbá az ígervény üzlet, vagyis a sorsjegy iránti nyerés reményének árusítása. Az ígervény üzlet engedélyezésének a feltételei az alábbiak voltak: a) ígervényt csak a sorsjegy tulajdonosa, vagy annak meghatalmazottja (mindkettő belföldi lakos kellett hogy legyen) árusíthat; b) az ígervény tárgyát valamely belföldi sorsjegy kell hogy képezze; c) ígervény esetén a nyeremény egy összegben (nem pedig részletekben) jár; d) az ígervénynek a kibocsátó birtokában vagy belföldön, ellenőrizhető helyen kell lennie; e) további feltételként jelentkezett az, hogy a jogügylet törvényességét kincstári bélyeggel ellátott ún. ígervényjegy kiállításával kellett kifejezni, érvényesíteni. Fontos kritérium volt továbbá, hogy a nyeremény

¹⁵ A Magyar Kir. Pénzügyministerium tíz évi működése 1895–1905. A M. Kir. Pénzügyminisztérium, 1905, 708.

¹⁶ *Uo.*, 708.

¹⁷ 1879. évi XLIX. törvénycikk a nyereményadóról, Corpus Juris Hungarici, 5879.

kizárólag közforgalom tárgyát képező dolog lehetett, és az ígervényjegyeket kizárólag állandó üzlethelyiségben lehetett forgalmazni, a forgalmazás jogosultságát pedig kötelező volt igazolni.¹⁸

A lottójövedék lényege tehát abban állt, hogy a sorsjáték rendezésének joga kizárólag az államot illette meg. Magánosok ennél fogva csakis pénzügyminiszteri vagy lottóigazgatósági engedéllyel rendezhettek sorsjátékot. Engedély hiányában tilos volt hazai vagy külföldi sorsjátékban részt venni, azok betéti vagy részletjegyeit árulni, megvenni, illetőleg ilyen jellegű jegyek eladása céljából hírlapokba hirdetéseket feladni/iktatni. A tiltott javak sorába tartozott gyakorlatilag minden szerencsejáték, ahol a nyereség lehetősége kizárólag a szerencsén múlott.¹⁹ Név szerint is tilos volt a fentebbiekre tekintettel a számsorsjáték, az osztályorsjáték, a tombola, az ingatlanok kisorsolása, a pénzsorsjátékok (pl. készpénznyeremények, értékpapírok, magán- vagy közkötelezvények) kijátszása, továbbá tilos volt minden olyan játék, amely a külföldi lotteriák kihúzásaira, kisorsolással egybekötött külföldi és belföldi magánkölcsonök húzásaira vonatkozott, tiltva voltak a különféle elnevezés alatt előforduló szerencsevedrek, áruk, ékszerek és más ingóságok kijátszása, valamint a lóversenyekre üzletszerű vagy nyilvános fogadások kötése, ugyanakkor említést érdemel az a tény is, hogy a jótékonyági célú államsorsjátékok jegyei szabadon értékesíthetők voltak.²⁰

4.2. A lottójövedék típusai

4.2.1. A „kis lutri” elterjedése és hanyatlása

Mint láthattuk, a számsorsjátékot – „kis lutri” néven – az osztrák császári pátens hozta be a magyar korona országaiba. A számsorsjátékból befolyó jövedelem hosszú időn keresztül 2,4 és 2,8 millió korona között mozgott. Igen figyelemreméltó adat, hogy a gazdaságilag legmostohább években hozta a legnagyobb állami bevételeket, amikor az ország népe a leginkább nélkülözött: 1875-ben például 3,75 millió korona volt az állam bevétele, 1 millió koronával meghaladva az átlagos számsorsjátékból származó költségvetési bevételeket. Ekkorra „...a legtöbb európai állam eltörölte a számlottót, mert az a babonát, tudatlanságot és a nyomort tette jövedelmi forrásaivá, ’s az jelenleg még csak Olaszországban és Ausztriában áll fenn.”²¹ A felvilágosultabb közvélemény óhaja az volt, hogy hazánkban a számsorsjátékot beszüntessék, mivel az „...ama népréteg filléreit veszi el, amely éppen leginkább

¹⁸ TAKÁCS György: *Közadózásunk. Jelen érvényében pénzügyi jogesetek*, Magyar Magánalkalmazottak Szabad Szakszervezetének Kiadása, 1946, 184–185.

¹⁹ Megjegyzendő, hogy az olyan típusú játékok, ahol a nyeresésben a szerencsén kívül az egyéni képességeknek, ügyességnek is szerepe volt, más tekintet alá estek, pl. kugli.

²⁰ EXNER Kornél: *Magyar pénzügyi jog*, Athenaeum, Budapest, 1910, 420.

²¹ Uo., 421.

rászorulna az állam támogatására.”²² Más államokhoz hasonlóan 1897-ben megszüntették az osztályosorsjáték, ugyanakkor az állam nem volt hajlandó lemondani a szerencsejátékokból származó bevételekről, ezért a számsorsjáték megszüntetésével párhuzamosan „kevesebb kizsákmányoló” szerencsejáték bevezetésére került sor.²³

4.2.2. Az osztályosorsjáték²⁴

„Az a körülmény, hogy egy egész osztályosorsjáték lejátéshása hosszabb időre terjed, s így az anyagi áldozat meghozatalát nem követi azonnal az eredmény, a játékszenvedélyt némileg lelohasztja.”²⁵ A számsorsjátékkal szemben az osztályosorsjáték két irányban mutat javulást:

1. Az osztályosorsjátéknál a nyerés reménye a matematikai valószínűség szerint nagyobb, tehát aránylag csekélyebb kockázattal jár;
2. Az osztályosorsjáték esetén inkább a középosztály adóztatja meg önmagát, s nem a legszegényebb osztályréteg. Erkölcsi szempontból azonban az osztályosorsjáték csakúgy kifogás alá esik, mint a számsorsjáték.²⁶

Az osztályosorsjáték rendezését az állam húsz év időtartamra magánvállalkozásnak adta bérbe. Magyarországon javarészt német pénzintézetekből álló konzorcium volt a bérlő. A konzorcium az állammal kötött szerződés értelmében köteles volt évenként 2,4 millió koronát fizetni, és ezenkívül a vállalkozása ellenőrzésével megbízott állami hivatal költségeihez évi húszezer koronával hozzájárulni.²⁷ Ez az összeg önmagában némileg elmaradt ugyan a számsorsjáték fennállása idejében elért bevételtől, de pótolta a hiányt a postajövedéknek az osztályosorsjáték rendezéséből kifolyólag emelkedő bevétele: a bérlő konzorcium ugyanis kötelező nyilatkozatot adott arra vonatkozóan, hogy az osztályosorsjáték céljaira évenként legalább hatszázezer korona értékű postabélyeget vásárol.²⁸

Évenként két osztályosorsjátékot lehetett szervezni, melynek keretei között minden egyes sorsjáték százezer sorsjegyből állt, melyek közül azok feléhez, ötvenezerhez nyeremény kapcsolódott. A nyeremények hat osztályba, illetőleg húzásba osztották be. Idővel lehetőség nyílt a sorsjegyek számának növelésére, de ebben az esetben ezzel arányosan a nyeremények számát is növelni kellett. Az osztályosorsjáték felügyeletét a pénzügyminisztérium látta el: joga volt a sorsjáték kezelésére vonatkozó számadatokat, könyveléseket levelezéseket bármikor megvizsgálni. Amennyiben a sorsjáték kezelésében valamilyen szabálytalanságot, visszaélést észlelt, akkor jogában állt azokat megszüntetni, orvosolni, végső

²² Uo.

²³ Lásd bővebben: 1897. évi VII. törvény

²⁴ Bevezette: az 1897. évi VII. törvénycikk

²⁵ EXNER: *i. m.*, 421.

²⁶ Uo.

²⁷ A Magyar Kir. Pénzügyminisztérium tíz évi működése 1895-1905. A M. Kir. Pénzügyminisztérium, 1905, 710.

²⁸ EXNER: *i. m.*, 422.

esetben a szerződés (haszonbérleti jogviszony) megszüntetését is kezdeményezhette. Az állami bevételek és a nyereményjátékban részt vevők érdekeinek védelmében a bérlő társaság kötelezettsége volt továbbá, hogy komoly biztosítékot: 2,5 millió koronát helyezzen letétbe. A vállalkozás nyeresége négy részből adódott össze: minden egyes nyeremény után a vállalkozást 20%-os részesedés illette, melyet a nyeremény kifizetése során levonás útján érvényesített. Ez után a nyereség után az állam külön nyereményadót vagy lottódíjat nem számolt fel. Emellett minden egyes húzás során írási díj jogcímen két koronát (tehát hat húzás során egy darab sorsjegy után mindösszesen tizenkét koronát) szedett be. A sorsjegyek tulajdonképpeni értéke tehát nem 160, hanem 148 korona volt. A vállalkozás nyereségét gyarapították továbbá az ún. *vétel-sorsjegyek* eladásából származó bevételek: ezek lényege abban állt, hogy amennyiben egy játékos mondjuk a harmadik húzás előtt nem fizette be az esedékes részösszeget, mint az adott sorsjegy folytatólagos árát, akkor a játékból kilépett, a sorsjegyre és az esetleges nyereményre való igényét elvesztette, aki pedig a helyében a harmadik húzásnál játékba lépett, köteles volt a harmadik húzásig esedékessé vált egész összeget befizetni, s így a vállalat egyes összegeket duplán kapott meg. Végül a vállalkozás nyereségét növelték továbbá az ún. *időközi kamatok* is, melyek a sorsjegyek vásárlásának és a nyeremény kifizetésének időközére estek.²⁹

4.2.3. Magánsorsjáték

Az ún. magán tárgysorsjátékok – mai nevén: tombola – szervezése alkalmával árukat, ékszereket, s egyéb ingóságokat csak pénzügyminiszteri vagy lottóigazgatósági engedéllyel lehetett szervezni. Az engedély díja a játéktervben szereplő összeg 10%-a volt. A kincstár a díj összegét akkor is megtarthatta, ha az engedélyben foglalt játék megszervezésére végül nem került sor. Készpénzt vagy értékpapírt fő szabály szerint nem lehetett kijátszani. Ez alól egyetlen kivételként a törvényhozás által kiadott engedély volt. Amennyiben jótékonyági sorsjáték szervezéséről volt szó, a pénzügyminiszter részben vagy egészben eltekinthetett a játékdíj beszedésétől. A magánsorsjáték szervezőjét a játékdíjon kívül az 1879. évi XLIX. törvény értelmében a játéktervben szereplő összeg további 10%-át kitevő nyereményadó is terhelte. Mindemellett a négy koronát meghaladó összegű sorsjegyek értéke után illetékbélyeg lerovása is kötelező volt. Pénzsorsjátékot kizárólag az állam szervezhetett.³⁰

²⁹ Uo.

³⁰ Uo., 424.

4.2.4. Jótékonyági sorsjátékok (állami sorsjátékok)

Nagyobb arányú sorsjátékot kizárólag közjótékonyági céllal, évente egyszer engedélyezett a hatóság, csupán egyesületek számára, szigorú állami felügyelet mellett.³¹ Az engedély nem volt átruházható, a sorsjáték lebonyolítása más (pl. pénzügyet) kezébe nem volt átengedhető. A sorsjegyekkel tilos volt házalni vagy azokat utcán értékesíteni. A sorsjátékok nyereményilleték-kötelesek voltak. Az engedélyező hatóság – a nyeremény értékétől függően – a Pénzügyi Igazgatóság, nagyobb összegű nyeremény esetén pedig a pénzügyminisztérium volt.³² A magyar jótékonyági célú államsorsjátékok rendezése, ellenőrzése, felügyelete a magyar királyi lottójövedéki igazgatóság hatáskörébe tartozott. Az igazgatóság feladata volt minden húzás előtt egy évvel játéktervet készíteni és azt a pénzügyminisztérium elé jóváhagyásra felterjeszteni. Gondoskodnia kellett továbbá a sorsjegyek, felhívások, hirdetések, körlevelek, nyomtatványok elkészítéséről és az illetékes közegek, testületek, hivatalok, magánszemélyek felé azok eljuttatásáról. A sorsjegyek szétküldéséről a sorshúzás előtt legalább hat hónappal kellett gondoskodnia. Állandó nyilvántartást kellett vezetnie a sorsjegyek árusítására jogosultak köréről, arról, hogy azok megbízható személyek legyenek, illetőleg kötelessége volt a hátralékos sorsjegypénztartozások behajtása is.³³

4.2.5. Ígervények és nyereménykötvények

Ígervény alatt valamely sorsjeggyel egybekötött nyerési esély árusítását kell érteni. Az ígervények árusítása az alábbi feltételekhez volt kötve: ígervényt csak a sorsjegy tulajdonosa vagy annak írásbeli megbízottja árusíthatott; ígervényjegyek és nyereménykötvények kizárólag olyan nyereményekkel összefüggésben voltak kibocsáthatók, amelyek közforgalom tárgyai lehettek; az ígervényeknek konkrétan meghatározott sorsolásra kellett szólniuk; az ellenőrizhetőség okán annak a nyereménykötvénynek, amelyre az ígervény szólt, a kibocsátó birtokában, Magyarországon kellett lennie; az ígervényben csak a nyeremény teljes összegét, nem pedig egyes részleteit volt megengedett értékesíteni; a jogügyletről bélyeges úrlap használatával – illetékkötelezettség terhe mellett – ígervényjegyet kellett kiállítani, melyben a fentebb részletezett feltételeket is rögzíteni kellett. Amennyiben ezen feltételek teljesültek, az ígervényjegyet a kibocsátó vagy annak megbízottja üzlethelyiségében volt szabad értékesíteni. Az ígervényjegy után lerovandó illeték mértéke sorsjegyenként egy-egy korona volt. A nyereségkilátásnak részletfizetés mellett történő eladása tilos volt.³⁴

³¹ A szigorú állami felügyeletet az 1853. évi császári pátens vezette be a jótékonyági célú sorsjátékokkal való visszaélések megakadályozása érdekében. Magyarországon az 1868. évi XV. törvénycikk tette lehetővé jótékonyági sorsjátékok szervezését.

³² TAKÁCS: *i. m.*, 186.

³³ A Magyar Kir. Pénzügyminisztérium tíz évi működése 1895–1905. A M. Kir. Pénzügyminisztérium, 1905, 713.

³⁴ Lásd bővebben: 1883. évi XXXI. törvény

1899-ig a belföldi és külföldi sorsjegyek szabadforgalom tárgyai voltak, azonban ez a konstrukció pénzügyi és közgazdasági szempontból egyaránt hátrányosan érintette az országot, ezért 1899. április 24-től kezdve a törvényhozás engedélye nélkül nem lehetett nyereménykötvényeket a magyar állam területén kibocsátani vagy bármely módon forgalomba hozni. „Az ilyen kötelezvények kibocsátására, tőzsdei jegyzésére, forgalomba hozatalára és zálogba vételére vonatkozó szerződések és egyéb jogi cselekmények joghatállyal nem bírnak az ú.n. forgalomképes nyereménykötvényeket, valamint az örökösödés és kényszerbehajtás eseteit kivéve, sem a nyereménykötvények, sem a rájuk vonatkozó jogok másra jogszzerűen nem ruházhatók.”³⁵ Ez alól a tilalom alól kivételt képeztek a magyar állam által kibocsátott nyereménykötvények, mint például a magyar nyereménykölcsön, a tiszaszedi kölcsönkötvények, vagy például a magyar-osztrák állam területén egyesek vagy intézetek által engedélyezett nyereménykötvények, például a Magyar Vöröskereszt, a bazi-lika- vagy a jó szív kötvények.³⁶

4.2.6. A lóverseny mint speciális sorsjáték

A lóversenyek a pénzügyminisztérium és a földművelésügyi minisztérium együttes engedélyéhez voltak kötve.³⁷ Az így beszerzett engedély birtokában lehetett lóversenyre vagy azokon részt vevő lovasokra, istállókra vagy lovakra üzletszerű, vagy nyilvános fogadásokat (bookmaker) kötni, valamint kölcsönös fogadásokat közvetíteni (totalisateur).³⁸ Az engedély kizárólag lóverseny egyesületnek vagy olyan jogi személynek volt adható, akik garantálták, hogy nem jogszabályokba és a közerkölcsbe ütköző módon szervezik, illetve bonyolítják le a játékokat. A lóversenyek tekintetében speciális engedélyezési feltétel volt továbbá, hogy az engedélyes a tevékenységéből származó bevételt a vállalkozás fenntartásán kívül versenycélra fordítsa. A jogszabályi rendelkezések az ilyen vállalkozások tekintetében a keletkező jövedelmek vonatkozásában a következő kvótát állapították meg: „79,5% osztandó föl a nyerők között tételeik arányában, 8% illeti meg az állami testnevelési alapokat, 6% a vállalkozót, 4,5% a földművelésügyi miniszter lötenyésztési alapját és végül 2% jótékonyági célt szolgál.”³⁹ A fogadások közvetítésére a versenyt rendező jogi személy által feljogosított egyének és vállalatok (bookmaker, fogadási iroda) külön illetéket voltak kötelesek fizetni, ezenkívül azonban a totalisateur-vállalatot és annak forgalmát más állami, törvényhatósági vagy közösségi adó, illeték vagy bármely más közteherfizetési kötelezettség nem terhelte.

³⁵ 1889. évi IX. törvény 2. §

³⁶ EXNER: *i. m.*, 426.

³⁷ 1894. évi XXIX. törvény 1–2. §

³⁸ TAKÁCS: *i. m.*, 186.

³⁹ *Uo.*

4.3. A lottóigazgatóság szerencsejáték-felügyeleti szerepköre

A lottójövedék ügyeinek vezetése a M. Kir. Pénzügyminisztérium Lottóigazgatósága feladata volt, amely a pénzügyminisztériumnak volt alárendelve. 1868-ban hozták létre a kiegyezést követően. Feladatai közé tartozott az osztálysorsjátéki vállalat kezelésének, valamint az államkincstár és a játékos közönség érdekeinek közvetlen felügyelete és ellenőrzése, továbbá a sorsjátékok rendezése és a sorsolás alá eső állami kötelezvények kisorsolása. A lottóigazgatóság bevételei a magyar kincstárat gyarapították. Az országban ekkorra már több mint négyszáz gyűjtőhely volt, így az igazgatóság felállítása szükségessé vált.⁴⁰ Feladatuk alapján – mai analógiával élve – a NAV Szerencsejáték Felügyeleti Főosztályának elődjeként tekinthetünk rá.

4.4. A lottójövedék büntetőjogi összefüggései

Jövedéki kihágást követett el az, aki sorsjátékot engedély nélkül rendezett, vagy az engedélyben foglaltaktól eltérő módon szervezett sorsjátékot, vagy ezt megkísérelte. Szintén jövedéki kihágást követett el az, aki külföldi sorsjátékra tett, vagy betéteket elfogadott, továbbá az, aki ingó vagy ingatlan tárgyakat kisorsolt, betéteket gyűjtött. A büntetés mértéke – abban az esetben, ha az adott játék díjköteles tevékenység volt – a játékdíj ötszörösétől a tizenötszörös összegéig terjedhetett. Enyhítő körülményként figyelembe vehető volt, ha a kihágás felfedezése előtt a játékos felek a nyereményt már felvették, illetőleg az is, ha a sorsjegyek, vagy azok jelentős része még nem kelt el. Ezekben az esetekben a büntetési tétel a díjfizetési kötelezettség kétszeresére volt mérsékelhető.⁴¹

Amennyiben olyan szerencsejátékot üztek, amely díjfizetés ellenében is tiltott volt, akkor a büntetés mértéke 20 és 400 korona közötti lehetett, amennyiben pedig a jogszabály által védett/nevesített helyszíneken (pl. közterületek, utcák, színházak, vendéglők, nyilvános helyeken) került sor a szerencsejáték rendezésére, illetőleg falragaszok, kikiáltások útján zajlott a szervezés, akkor a büntetési tétel 50-től 1000 koronáig terjedt.⁴² A postahivatalok szerepe is jelentős volt, amennyiben ugyanis a postahivatalok olyan levélküldeményeket vesznek észre, melyek alapján – a cégjegyzékből vagy más körülményből – azt gyaníthaták, hogy külföldi sorsjegyeket tartalmaznak, kötelesek voltak azt a legközelebbi vámhivatalba haladéktalanul beszállítani.⁴³

Az a magánsorsjáték-szervező, aki az engedélyben foglalt kereteket túllépte, vagy attól eltérő módon szervezett szerencsejátékot, a játékdíj ötszörösétől tizenötszöröséig terjedő pénzbüntetéssel volt sújtható. Aki pedig nem forgalomképes és engedély nélkül kibocsátott nyereménykötvényt birtokában volt, valamint az, aki ilyen kötvényt vagy szabálytalan

⁴⁰ Forrás: mimicsoda.hu/cikk.php?id=675 (A letöltés időpontja: 2017. jún. 11.)

⁴¹ 1889. évi IX. törvény

⁴² 1889. évi IX. törvény 59–61. §

⁴³ EXNER: *i. m.*, 428.

ígérvényjegyet kibocsátott, forgalomba hozott, vett, eladott, jelzálogba vett, elfogadott, vagy ezen cselekmények bármelyikében közreműködött, ezekre valakit rávett vagy igyekezett erre rávenni, az szintén jövedéki kihágást követett el, és a büntetési tétele a kihágás tárgyát képező papírok névértékének ötszöröse, de legalább 100 korona volt. Mindemellett természetesen a jogsértés tárgyát képező papírokat, sorsjegyeket elkobozták tőlük. Amennyiben a kihágást valamely bejegyzett kereskedő-cég követte el, akkor a büntetés mértéke az értékpapírok névértékének kétötöde, de minimum 1000 korona volt.⁴⁴

5. SORSJÁTÉKOK A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A két világháború között elindított államsorsjátékok és osztálysorsjátékok sorozatának rendszerét csak 1950-ben szüntették meg, miután 1949. szeptember 29-én kibocsátották a tervekölcsönt és az 1955-ig évente meghirdetett békekölcsönt, melynek kamatai helyett a szerencsés kisorsoltak a kötvény névértékének sokszorosát nyerték. A II. világháborút követő első évtizedben az ideológiai hullámzások közepette az osztályidegen tevékenységnek titulált kaszinók és egyéb szerencsejátékok betiltása, leállítás, eltitkolása volt napirenden. Az 1947-ben bevezetett totót sem egy modern, nyereményalap-felosztásos szerencsejátékként kezelték, hanem egy sporthoz kapcsolódó fogadásnak tekintették.⁴⁵

Az 1946-ban több európai országban bevezetett sportfogadást Magyarországon is hónapokon belül meghonosították, majd pedig 1956. december 29-én kormányhatározat született a lottó magyarországi bevezetéséről is. Az 5/90-es lottó, a lutri 130 éves magyarországi gyakorlatát követve, hatvan év szünet után ugyanolyan alapparaméterekkel jelent meg. A lottósorsjegyeket 1957. február 13-tól kezdték árusítani. 1957. február 20-án már több mint százezer szelvény érkezett be. 1958 februárjában vezették be az előfizetéses lottósorsjegyet, amellyel már egész hónapra fogadhattak a játékosok, természetesen ugyanannak az öt számnak a megjátszásával. Az ötös lottó hamar az egyik legfontosabb társadalmi eseménnyé vált, és sokan jelentkeztek mind nézőnek, mind számhúzóknak. Az előfizetéses lottósorsjegy sikere már 1959-ben érezhető volt, a forgalom 5 százaléka ilyen nyomtatványon érkezett be. Ez a részarány a hetvenes években 30–36 százalék között mozgott. Ez azt jelentette, hogy például az 1976-ban megjátszott 551 millió lottó alapjátékból 197 millió volt előfizetéses, úgynevezett havi lottó. Ez a játékmód a fogadóknak kényelmes volt, mert biztosította a játékban való folyamatos részvételt, a szervező számára pedig költségeket kímélt meg a nyomtatási, terjesztési, feldolgozási munkák során.⁴⁶

A lottósorsjegyek árusítását 1957-ben még csak 59 szakbolt, úgynevezett totózó végezte, 1982-ben már 163 ilyen speciális iroda szolgálta ki a játékosokat. Az az időtartam, amely a szelvények begyűjtésétől a nyeremény kifizetéséig eltelt, Európa élvonalába sorolta a magyarokat, hiszen a pénteki sorsolást követően már kedd reggeltől kifizették

⁴⁴ 1889. évi IX. törvény 6. §

⁴⁵ Forrás: bet.szerencsejatek.hu/jatekok/otoslotto/jatektortenet?# (A letöltés időpontja: 2016. dec. 18.)

⁴⁶ Uo.

a nyereményeket az úgynevezett nyereményjegyzékek alapján. A játékszervező 1985-ben 680 millió lottószelvényt, 442 millió totó alapjátékot és 50 millió borítékos sorsjegyet értékesített. Az értékesítéssel ekkor 171 totózó, 400 OTP-fiók, 7500 bizományos, 3200 postahivatal, 8500 postai kézbesítő és 1500 hírlapárus foglalkozott.⁴⁷

6. SZERENCSEJÁTÉK A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐEN

A rendszerváltás velejárájaként az áruhiány a 90-es évekre már megszűnt, így a tárgysorsjátékok vonzereje is csökkent, így azok szervezése 1991-ben megszűnt. Újra felértékelődött a pénznyeremény jelentősége. 1991-ben a 10. játékhéttől vezették be a teljes halmozódást. Ha egy sorsolás alkalmával nem volt telitalálatos, akkor annak teljes nyereményalap-hányada a következő sorsolás telitalálatosának nyereményalapját növelte. A halmozódások eredményeként szinte minden évben megdőltek a csúcok: 1999 szeptemberében már egymilliárd forint feletti volt a főnyeremény, 2003. november 29-én pedig az ötöslottó történetének eddigi legnagyobb nyereményével: 5 milliárd 92 millió 890 ezer 758 forinttal lett gazdagabb egy játékos. 1993. november 1-jétől, a gépesítés megkezdésétől, majd 1993. december 6-ától a világszínvonalú online rendszer üzembe állításától kezdve megnyílt a lehetőség több új – online alapú – számsorsjáték bevezetésére is.⁴⁸

A szerencsejáték-tevékenységből származó állami adóbevételek az úgynevezett játékadóból, illetve a különféle szerencsejátékok után fizetett személyi jövedelemadóból tevődnek össze. Előbbiek 2006-ban 71,4 milliárd Ft-ot tettek ki, amely összegnek több mint fele (57,4%) a pénznyerő automaták üzemeltetése nyomán, míg további 36,2% a sorsolások játékokból folyt be. A kaszinók 4,1%-kal, a fogadások 2,1%-kal, míg a játékautomaták 0,2%-kal, az ajándéksorsolások pedig mindössze 0,02%-kal részesedtek ebből az adómezből.⁴⁹ 2013-ban már nem működhettek pénznyerő automaták Magyarországon, így a kiesést a Zrt. tulajdonában lévő kaszinók forgalmi bevételének bővülésével sikerült kompenzálnia. 2014-ben a Szerencsejáték Zrt. a különféle adókkal, járulékokkal és a vissza nem igényelhető áfával együtt 62,5 milliárd forinttal járult hozzá az állami költségvetéshez, és 11,7 milliárd forint adózott eredményből további 8,5 milliárd forint osztalékot különített el. Így összességében mintegy 74 milliárd forint árbevétellel gazdagította a magyar költségvetést.⁵⁰

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ DEMETROVICS Zsolt: *Szerencsejáték és kóros játékszenvedély Magyarországon*, ELTE Addiktológiai Tanszéki Szakcsoport, 2008. Forrás: demetrovics.hu/dokumentumok/gambling_2008_PH.pdf (A letöltés időpontja: 2017. jan. 8.)

⁵⁰ Forrás: www.portfolio.hu/vallalatok/rekordbevetel_a_szerencsejatek_zrt-nel.199440.html (A letöltés időpontja: 2017. jan. 8.)

7. A SZERENCSEJÁTÉK JELENLEGI SZABÁLYOZÁSI KERETEI

A szerencsejáték-tevékenységet jelenleg Magyarországon a – többször módosított – 1991. évi XXXIV. törvény szabályozza. Ezen jogszabály értelmében a szerencsejáték-szervezés speciális gazdasági tevékenység. A szerencsejáték-szabályozás célját a társadalom védelme, így különösen a közrend, a közegészség és a közbiztonság védelme képezi.⁵¹ A szerencsejátékok szervezésére, néhány kivételtől eltekintve, Magyarországon kizárólag a 100 százalékos állami tulajdonban lévő Szerencsejáték Zrt. jogosult, míg a szerencsejátékok szervezésének állami felügyeletét külön szerv, az adóhatóság keretein belül működő úgynevezett Szerencsejáték Felügyelet (NAV Szerencsejáték Felügyeleti Főosztálya) látja el. Az állami monopólium alóli kivételt a fogadások esetében a löversenyfogadás és a bukmékeri rendszerű fogadás jelenti, bár utóbbi nem jellemző az országban. Ezen túlmenően, hosszú ideig liberalizált szerencsejáték-tevékenységnek számított a pénznyerő automaták üzemeltetése.⁵²

Szintén nem vonatkozik a korlátozás a nem rendszeresen szervezett sorsolásokra, amennyiben a kibocsátott sorsjegyek száma nem haladja meg az ezer darabot vagy a nyerevények összértéke nem lépi túl az 50 ezer Ft értéket. További kikötés itt, hogy a nyerevények összértékének meg kell haladnia a sorsjegyek eladásából befolyt összeg 80%-át. Itt tehát lényegében a kisebb rendezvényekhez kötött alkalmi tombolára lehet gondolni. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a játékot, ezen feltételek teljesülése mellett is be kell jelenteni a Szerencsejáték Felügyelet felé. Szerencsejáték-tevékenységet 18 év alatti fiatal nem folytathat Magyarországon. A játéktermek, kaszinók látogatása azonban csak a 18 év felettiek számára engedélyezett.

A nemzeti vagyonról szóló 2011. évi CXCVI. törvény 12. § (1) bekezdése az állam kizárólagos gazdasági tevékenységei között sorsolja fel a szerencsejátékok szervezésére és működtetésére irányuló tevékenységet. A Szerencsejáték Zrt. a szerencsejáték szervezéséről szóló 1991. évi XXXIV. törvény 3 §. (1) bekezdésében meghatározott állami monopólium hasznosítására jogosult gazdasági társaság. A nemzeti vagyonról szóló 2011. évi CXCVI. törvény 2. számú melléklete a nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű, nemzeti vagyonban tartandó, állami tulajdonban álló társasági részesedések között sorolja fel, és a részesedés mértékét 100%-ban adja meg. A tartós állami tulajdon megtartása az állami vagyonról szóló 2007. évi CVI. törvény, valamint a nemzeti vagyonról szóló 2011. évi CXCVI. törvény szerint az állami feladatok ellátásához, a társadalmi szükségletek kielégítéséhez, valamint a kormány gazdaságpolitikája megvalósításának elősegítéséhez szükséges.⁵³

⁵¹ Lásd bővebben: 1991. évi XXXIV. törvény rendelkezéseit

⁵² A pénznyerő automaták üzemeltetését 2012-ben betiltották, 2013. január 1-től kizárólag kaszinó területén belül üzemeltethetők.

⁵³ Lásd bővebben: A nemzeti vagyonról szóló 2011. évi CXCVI. törvény rendelkezéseit

8. KONKLÚZIÓ

A lottó kezdetei a középkorig nyúlnak vissza: meghódította egész Európát, s fejlődése során az egyszerű számsorsjátékból a 21. századra egy komplex szerencsejáték-rendszerre fejlődött. A középkori kezdetektől egészen a II. világháborúig állami egyedáruságként funkcionált: a sorsjátékok alapítása, engedélyezése, szervezése, forgalmazása, kontrollálása, továbbá a szerencsejátékból befolyt összegek jövedék tárgyát képezték, és komoly állami bevételeket generáltak. A II. világháború után, de különösen a rendszerváltást követően a szerencsejáték számtalan területét és megjelenési formáját (sportfogadás, játékautomaták, kaszinó, online fogadás stb.) érintően fejlődött tovább, megfelelve a modern kor követelményeinek. Megállapítható, hogy a lottójövedékre a mai szerencsejáték-szabályozás elődjeként tekinthetünk. A jelenlegi szabályozásból kiolvasható, hogy az állam szerepe a szerencsejátékok működtetése és az abból származó költségvetési bevételek biztosítása szempontjából fokozatosan csökkent. Bár a II. világháborút követően a „lottó” (szerencsejáték) ma már nem képezi jövedéki szabályozás tárgyát, az állami monopólium a szerencsejáték szabályozása, koncesszióba adása (pl. kaszinók), játékadó kivetése formájában megmaradt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. 24.hu/tudomany/2012/01/17/kilencven-szambol-ot-1957/ (A letöltés időpontja: 2017. jún. 29.)
2. A Magyar Kir. Pénzügyministerium tiz évi működése 1895–1905, Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1905.
3. BAMBERGER Béla: Állami egyedáruság, *Közgazdasági lexikon*, I. kötet, 176.
4. bet.szerencsejatek.hu/jatekok/otoslotto/jatektortenet?# (A letöltés időpontja: 2016. dec. 18.)
5. DEMETROVICS Zsolt: *Szerencsejáték és kóros játékszenvedély Magyarországon*, ELTE Addiktológiai Tanszéki Szakcsoport, 2008. Forrás: demetrovics.hu/dokumentumok/gambling_2008_PH.pdf (A letöltés időpontja: 2017. jan. 8.)
6. EXNER Kornél: *Magyar pénzügyi jog*, Athenaeum Irodai és Nyomdaipari Részvénytársulat, Budapest, 1910.
7. KARVASY Ágoston: *Politikai tudományok*, III. kötet (A pénzügytudomány), Özvegy Streibig Klára betűivel, Győr, 1864, 28.
8. mimicsoda.hu/cikk.php?id=675
9. Pallas Nagylexikona – html változat: mek.oszk.hu/00000/00060/html/053/pc005372.html (A letöltés időpontja: 2016. okt. 24.)
10. pestisracok.hu/nyero-jatek-szerencsejatek-tortenetenek-kezdetei-magyarorszagon-x/ (A letöltés időpontja: 2017. jan. 8.)
11. SIMON Zoltán – POZSGAI Zoltán – KIS Judit – BOROS Sándor: Az adózás rövid története. In: szerk. SZABÓ Zsolt: *Jövedéki alapok I.*, Lónyay Menyhért Szakkönyvtár, VIVA Média, Budapest, 2006.
12. TAKÁCS György: *Közadózásunk* (jelen esetben pénzügyi jogi ismeretek, magyarázatok), Magyar Magánalkalmazottak Szabad Szakszervezete, Budapest, 1946.
13. www.portfolio.hu/vallalatok/rekordbevetel_a_szerencsejatek_zrt-nel.199440.html (A letöltés időpontja: 2017. jan. 8.)
14. www.vesuviolive.it/cultura-napoletana/38213-gioco-lotto-napoli-storia-superstizione/ (A letöltés időpontja: 2017. jún. 11.)

Jogszabályok

1868. évi XV. törvénycikk a lottójövedék iránt

1879. évi XLIX. törvénycikk a nyereményadóról

1889:IX. törvénycikk a nyereménykölcsön-kötvények s az ígérvényjegyek forgalma tárgyában

1894:XXIX törvénycikk az üzletszerű, vagy nyilvános fogadásoknak s a kölcsönös fogadások közvetítésének szabályozásáról a lóversenyeknél

1991. évi XXXIV. törvény a szerencsejáték szervezéséről

2007. évi CVI. törvény az állami vagyonról

2011. évi CXCVI. törvény a nemzeti vagyonról

Dr. Potoczki Zoltán (potozoli@gmail.com) pénzügyőr alezredes, tanársegéd. 1974-ben született Miskolcon. 1998-ban, illetve 2000-ben vette kézbe politológus oklevelét és jogi diplomáját, melyeket a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán, illetve Állam- és Jogtudományi Karán szerzett meg. 2000-ben a Vám- és Pénzügyőrségnél helyezkedett el, munkáját azóta is ott – illetőleg annak jogutódjánál: a Nemzeti Adó- és Vámhivatalnál – végzi, különböző beosztásokban. 2004 novemberétől a Rendőrtiszti Főiskola, 2012. január 1-től pedig annak jogutódja, a Nemzeti Közszerzői Egyetem Rendészettudományi Kar Vám- és Pénzügyőri Tanszékének főállású oktatója. Kutatási területe a jövedéki adójoggal kapcsolatos szabályozást érinti. Tagja a Magyar Rendészettudományi Társaságnak. Publikációinak száma 15, illetve társszerzője két főiskolai/egyetemi jegyzetnek.